

نشریه ادبیات تطبیقی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۷، شماره ۱۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۴

تاریخ‌مداری در رمان‌های «سووشون» از سیمین دانشور و «سباق المسافات الطویله» از عبدالرحمن منیف

رضا ناظمیان^۱

فاطمه کاظمی*^۲

چکیده

این مقاله به بررسی تطبیقی تاریخ‌مداری در رمان‌های «سووشون» و رمان «سباق المسافات الطویله» می‌پردازد. در این بررسی، برخی از عناصر داستانی، مانند شخصیت‌پردازی، زاویه دید، درون‌مایه و سبک مورد تحلیل قرار گرفته و چگونگی بهره‌گیری از این عناصر در جهت روایت تاریخی بررسی و همانندی و تفاوت‌ها در زمینه پرداختن به رویدادهای تاریخی با محوریت استعمار، با توجه به نگرش هر دو نویسنده، مشخص شده‌است. از آنجا که هر دو نویسنده، دوره‌ای مشخص از تاریخ ایران را به تصویر کشیده‌اند و هر دو رمان در زمره رمان‌های سیاسی-تاریخی قرار می‌گیرند، تلاش شده‌است که جنبه تاریخی این دو رمان نیز مورد بررسی قرار گیرد. این پژوهش، به این نتیجه می‌رسد که حضور بیگانگان و توطئه‌های آنها در کشور، آشوب داخلی، شیوع فتنه، سرسپردگی ارکان دولت، غفلت توده مردم، مقاومت و.. از جمله موضوعات مشترکی است که در این دو رمان به صورت آشکار تجلی یافته‌است.

واژه‌های کلیدی: سووشون، سباق المسافات الطویله، سیمین دانشور، عبدالرحمن منیف، تاریخ‌مداری.

^۱- دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه علامه طباطبایی تهران

^۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه علامه طباطبایی: fatemehkazemi۴۳@yahoo.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۴/۱۹ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۱۰/۱۷

۱- مقدمه

امروزه در ادبیات ملل گوناگون شاهد ظهور نوعی آثار ادبی هستیم که بازتاب بخشی از تاریخ معاصر آن کشور و در بردارنده نگاه انتقادی به رخداد‌های تاریخی است و می‌توان گفت که قد علم کردن در مقابل تاریخ‌نگاران محسوب می‌شود. رمان‌نویسی نیز همگام با سایر انواع ادبی توانسته است بخشی از مسئولیت روایت تاریخ را برعهده بگیرد و سعی کرده است که ناگفته‌های رویدادهای تاریخی را به زبان آورد و زوایای تاریک آن را روشن سازد. سیمین دانشور در رمان سووشون و عبدالرحمن منیف در رمان سباق المسافات الطویله، یک دوره از تاریخ معاصر کشور ایران را به تصویر کشیده‌اند و به توطئه نیروهای داخلی و خارجی، حضور استعمارگران، مسئله ملی شدن صنعت نفت و سقوط دولت مصدق و.. اشاره نموده‌اند.

۱-۲- بیان مسئله

عبدالرحمن منیف در جهان عرب، به عنوان نویسنده‌ای شناخته می‌شود که دغدغه‌های سیاست، نفت، و جریان‌های سیاسی تاریخ معاصر و ناگفته‌های ادبیات اشغال و استشراف او را رها نمی‌کند و بیشتر رمان‌های وی در این قالب قرار می‌گیرند. از سوی دیگر «سووشون» از سیمین دانشور، به عنوان اثری که نقش مهمی در بیدارسازی و آگاهی بخشی به عامه مردم ایران در اواخر دوره پهلوی دارد و بخشی از تاریخ معاصر ایران را مورد کنکاش قرار می‌دهد، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. هدف از این بررسی تطبیقی، یافتن همانندی و تفاوت‌ها در میان رمان‌هایی است که هر کدامشان نماینده دوره‌ای خاص از وضعیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران هستند. هر دو رمان به شکست نهضت ملی و سقوط مصدق و کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ و روی کار آمدن زاهدی که دست‌نشانده کشورهای بیگانه بود، اشاره دارند و بر روش‌های غیر قانونی و غیر اخلاقی نیروهای امپریالیستی در درگیری و مبارزاتشان برای سیطره بر ثروت‌ها و منابع نفتی و سیطره بر حاکمانی که سرگرم خوشگذرانی و ماجراجویی‌های شخصی خود هستند و منافع و مصلحت ملتشان را نادیده می‌گیرند، تأکید می‌کنند.

۱-۲- پیشینه تحقیق

در مورد پیشینه این پژوهش باید بگوییم میرصادقی (میرصادقی، ۱۶۲: ۱۳۷۹-۱۵۱) و مهرور (مهرور، ۱۵۲: ۱۳۸۰-۱۴۴) در حد نگاهی کلی به بررسی رمان سووشون پرداخته‌اند. تسلیمی در بحثی مختصر به بعد جهانی و فراتر از قالب‌های فکری و حزبی بودن آن تأکید کرده است. (تسلیمی، ۱۳۸۳: ۱۶۹-۱۶۵) ابراهیم رنجبر، جنبه‌های نمادین (رنجبر، ۱۳۹۱: ۹۳-۱۰۶) و نیز جنبه حماسی این رمان را مورد بررسی قرار داده است. (رنجبر، ۱۳۹۰: ۶۱-۳۷)

رشید بوشعیر، مسئله تاریخ را در رمان سباق المسافات الطویله مورد بررسی قرار داده است. (بوشعیر، ۲۰۰۱: ۴۰-۳۱) شاکر عبدالحمید، برخی از رمان‌های منیف را مورد بررسی قرار داده است (شاکر عبدالحمید، ۱۴۰۵: ۱۶۱-۱۵۲) و بشیر مومنه العوف نیز به بررسی بعضی از آثار منیف پرداخته است. (العوف، ۱۹۹۴: ۴۱۹-۳۸۹) ولی تاکنون رمان سباق المسافات الطویله و سووشون با هم مقایسه نشده‌اند.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

روایت را می‌توان همچون جنبه‌های درهم بافته‌ای از متن و اثر ادبی به شمار آورد که به همراه زبان، یکی از مهم‌ترین حوزه‌های نظریه ادبی به شمار می‌رود. روایت‌شناسی، درباره شیوه‌های مختلف بیان رویدادها و تحلیل ادبیات روایی، نظیر رمان، داستان کوتاه و حماسه به بحث می‌پردازد و هر کدام از شیوه‌های متن ادبی را از زاویه‌ای خاص بررسی می‌کند. شناخت روایت از یک طرف، به منتقد در نقد و تحلیل داستان و عناصر داستانی و نیز به آفریننده داستان در فرایند آفرینش داستان کمک می‌کند و از طرف دیگر، پژوهشگران از راه روایت‌شناسی داستان، ساختار و مناسبات درونی نشانه‌ها را در متن بازیابی می‌کنند. نگاه ساختارگرایانه با تأکید بر ساختار روایت، می‌کوشد تا با عبور از رویه یا سطح و ساختار متن، به لایه‌های درونی آن دست یابد. در حقیقت، نویسنده با ایجاد نوع خاص روایت و راوی در داستان خود، سلسله‌ای زنجیروار از «نویسنده، پیام و گیرنده» را به کار می‌گیرد. پژوهش حاضر تلاش کرده تا

با استفاده از شیوه تحلیل محتوا و بر اساس مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی^۱ و با کاربرد شیوه‌های جدید تحلیل داستانی نقد روایتی و نیز الگوی کنشگر گریماس دو داستان «سووشون» از سیمین دانشور و «سَبَاقُ الْمَسَافَاتِ الطَّوِيلَةُ» از عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَنِيف را بررسی و تحلیل کند و با فرض وجود مضامین مشترک در دو رمان، بر آن است که جنبه تاریخی این دو رمان را مورد بررسی قرار دهد و با یاری روایت‌شناسی، ارتباط میان شخصیت‌های داستانی را تبیین نماید.

۲- بحث

برای اینکه بتوانیم این دو رمان را با هم مقایسه کنیم، آشنایی مختصر با زندگی و آثار ادو نویسنده ضروری به نظر می‌رسد. پس از بیان مختصری از زندگی دانشور و منیف، به بیان خلاصه‌ای از این دو رمان می‌پردازیم و پس از آن شخصیت‌های دو رمان، زاویه دید، سبک، درون‌مایه و جنبه تاریخی دو رمان مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲-۱- زندگی سیمین دانشور

«سیمین دانشور در سال ۱۳۰۰ هجری شمسی در شیراز دیده به جهان گشود. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در زادگاهش به پایان رساند و در دانشگاه تهران در رشته ادبیات فارسی به تحصیل پرداخت. وی پس از مراحل مختلف به کسب دانشنامه دکترای زبان و ادبیات فارسی نایل آمد و در آخرین سال‌های دهه ۲۰ با جلال آل احمد، ازدواج کرد.» (دری، ۱۳۸۷: ۱) «و فوق دکترای زیبایی‌شناسی را نیز از دانشگاه استنفرد کالیفرنیا گرفت. وی استاد زیبایی‌شناسی، مدیر مجله نقش و نگار، استاد باستان‌شناسی و تاریخ هنر دانشگاه تهران و نخستین رئیس کانون نویسندگان ایران (۱۳۴۷) بود.» (مهرور، ۱۳۸۰: ۴۴)

«دانشور، اولین زن نویسنده‌ای است که در عرصه ادبیات داستانی ایران اعتبار یافته است. وی با سه یا چهار سال اختلاف با آل احمد و چوبک و همزمان با ابراهیم گلستان در سال ۱۳۲۷ اولین مجموعه داستان‌هایش را با نام «آتش خاموش» منتشر کرد و تاکنون گذشته از این مجموعه، سه مجموعه داستان دیگر به نام‌های «شهری چون بهشت»، «به کی سلام کنم»، «از پرنده‌های مهاجر

بپرس» و سه رمان «سووشون»، «جزیره سرگردانی» و «ساریان سرگردان» و ترجمه‌های آثاری از نویسنده‌های دنیا انتشار داده‌است.» (میرصادقی، ۱۳۸۲: ۱۰۱)

۲-۲- زندگی عبدالرحمن منیف

عبدالرحمن منیف در شهر امان اردن، در سال ۱۹۳۳ چشم به جهان گشود. پدرش، سعودی و اهل نجد و مادرش، عراقی بود. وی بعد از پایان دوره متوسطه در عمان، در سال ۱۹۵۲ در دانشکده حقوق در بغداد پذیرفته شد. منیف در دانشگاه وارد یک سری فعالیت‌های سیاسی شد و همین مسئله، به اخراج وی از دانشگاه در سال ۱۹۵۵ منجر شد. پس از آن، تحصیلات خود را در دانشگاه قاهره ادامه داد. در سال ۱۹۵۸ در دانشگاه بلگراد، تحصیلاتش را ادامه داد و در سال ۱۹۶۱ توانست در رشته علوم اقتصادی گرایش اقتصاد نفت، بازار و قیمت‌ها به دریافت مدرک دکترای نائل آید. پس از آن، به سوریه رفت و در شرکت نفت سوریه مشغول به کار شد. در سال ۱۹۷۵ به عراق رفت و در آنجا تا سال ۱۹۸۱ مدیر مسئول مجله «النفط و التنمية» بود. سپس، به فرانسه رفت و به فعالیت ادبی پرداخت. در سال ۱۹۸۶ به سوریه بازگشت و در دمشق سکنی گزید و تا آخرین روز از زندگی‌اش در ۲۴ ژانویه ۲۰۰۴ به فعالیت ادبی پرداخت و در مجله «قضایا و شهادات» به عنوان عضو هیئت تحریریه به فعالیت پرداخت. (عبدالجبار دریدی، ۲۰۲۰: ۶)

منیف دارای پژوهش‌های ادبی و سیاسی بسیاری است. از جمله رمان‌های منیف می‌توان به رمان‌های الاشجار و اغتیال مرزوق، قصه حب مجوسیه، شرق المتوسط، حین ترکنا الجسر، النهايات، عالم بلا خرائط، سباق المسافات الطویله اشاره نمود.

۲-۳- خلاصه رمان سووشون

حوادث رمان سووشون، بر گرد شخصیت مالکی جوان به نام یوسف بر می‌گردد که تحصیلاتش در خارج از ایران، او را با حقایق دنیای معاصر آشنا کرده‌است و دیدگاه‌ها و معیارهای او را از افراد طبقه و هم‌طرازانش متفاوت ساخته‌است. این دیدگاه در رفتارها و روش‌های او در زندگی و نحوه سلوک و رفتار او با رعیت تأثیر می‌گذارد و او را از خوش‌خدمتی به بیگانگان بازمی‌دارد تا آنجا که مقاومت در برابر آنها باعث قتل او می‌شود. در کنار یوسف و در جریان همین

جدال‌ها و مقاومت‌ها است که همسر او، زری، رشد و تحول می‌یابد و هر چه با حوادث داستان جلوتر می‌رویم شخصیت او برجسته‌تر می‌شود و از شخصیت یوسف مشخص‌تر و مؤثرتر می‌نماید. تا آنجا که به عنوان شخصیت اصلی رمان مطرح می‌شود زیرا در طول حوادث داستان، زری است که متحول می‌شود و ملایمت و مسالمت‌جویی را کنار می‌گذارد و بی‌آنکه تن به حسابگری‌ها و محافظه‌کاری‌های دیگران بدهد، تشییع جنازه شوهرش را به تظاهرات و عزای عمومی در شهر تبدیل می‌کند. از آنجا که حوادث رمان سووشون در سال‌های اوایل دهه ۲۰ و هنگام اشغال ایران توسط قوای متفقین می‌گذرد و حضور قوای انگلیس در فارس، زمینه‌ساز آن است، این رمان را می‌توان در شمار رمان‌های تاریخی نیز محسوب داشت. (میرصادقی، ۱۳۷۹: ۱۵۲-۱۵۱)

۲-۴- خلاصه رمان سَبَاقُ الْمَسَافَاتِ الطَّوِيلَةِ

پیتر مک‌دونالد، عضو دستگاه اطلاعاتی و جاسوسی انگلیس، که در زوربخ آموزش‌های لازم را دیده، مأمور انجام یک مأموریت دقیق و مهم در ایران است. (گگ چه اسم ایران به صراحت در رمان ذکر نشده است). پیتر، در ابتدا نگران خانواده‌اش (همسر و دو دخترش) است و کمی تردید دارد اما دیری نمی‌پاید که چمدان‌هایش را می‌بندد و به بیروت سفر می‌کند و در آنجا با تعدادی از مزدوران ایرانی که با دستگاه اطلاعاتی و جاسوسی انگلیس همکاری می‌کنند، آشنا می‌شود و به همراه آنها، به ایران می‌آید. پیتر در داخل ایران، با وضعیتی بحرانی مواجه می‌شود زیرا رئیس (که از او به عنوان پیرمرد یاد می‌کند)، صنعت نفت را ملی کرده است و به واسطه آن، منافع انگلیسی‌ها را در معرض خطر جدی قرار داده است. برخی از نیروهای سیاسی داخلی نیز با پیرمرد متحد شده‌اند. آمریکایی‌ها از این فرصت استفاده می‌کنند و نفوذ خود را در ایران گسترش می‌دهند و تارهای درگیری داخلی را به دست خود می‌گیرند. پیتر در تلاش برای یافتن جای پایی برای بریتانیا، می‌کوشد تا از طریق ترورهای سیاسی و افزایش اختلاف بین احزاب و گروه‌ها، آتش فتنه داخلی را شعله‌ور کند. با این حال، پیتر نمی‌تواند ثمره تلاش‌هایش را بچیند زیرا آمریکایی‌ها به صورت گسترده به منطقه می‌رسند و دیری نمی‌پاید که از طریق جلوگیری از هرگونه تلاش برای از سرگیری ارتباط بین نیروهای سیاسی داخلی به خصوص بین چپ‌گرایان و علمای دین، می‌توانند بر اوضاع مسلط شوند. علاوه بر این درگیری‌ها و رقابتی که بین آمریکا و انگلیس وجود دارد، شوروی یا دیگران (در رمان به عنوان

دیگران از شوروی یاد شده است)، از دور در کمین است و منتظر فرصت مناسبی برای دخالت در اوضاع و این مسئله، باعث نگرانی انگلیس و آمریکا می‌شود تا آنجا که گاهی، به منظور دفع این خطر بزرگ، با هم همکاری می‌کنند. بعد از مدتی، پیتر می‌فهمد که جاسوسان اطلاعاتی، مثل اشرف و میرزا، به صورت پنهانی با آمریکایی‌ها همکاری می‌کنند. در اثنای بیان این درگیری‌های سیاسی، عبدالرحمن منیف تلاش کرده‌است که با داخل کردن برخی از ماجراجویی‌های عاطفی پیتر، مثل ارتباطش با ماتیلدای یونانی و یانور آمریکایی و در پایان ارتباطش با شیرین در ایران، به رمان خود جنبه عاطفی نیز ببخشد و از شدت شرح درگیری‌های سیاسی بکاهد. (بوشعیر، ۲۰۱۰: ۳۱)

۲-۵- شخصیت‌های رمان سووشون

یوسف خان: «قهرمان بزرگ رمان است. دو حادثه بزرگ رمان، متعلق به اوست. نخست حادثه مرگ اوست و دومی، خلق شدن نهضتی مردمی از تشییع جنازه او. بنا بر تصریح دانشور، این رمان، بازگویی شکست جبهه ملی و سقوط مصدق در کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ است.» (رنجبر، ۱۳۹۱: ۹۶)

زری: این شخصیت، از نظر حادثه‌آفرینی، دومین ولی از نظر تحول و قرارگرفتن در کانون اخبار و حوادث رمان، نخستین شخصیت است. او به‌ظاهر زنی است جوان و دارای تمام اوصاف زیبایی و فی‌نفسه شریف و نجیب. زبان انگلیسی را خوب می‌داند، شجاعت، شهامت، بی‌باکی و استقامت در برابر زورگویی و حمایت از مظلومان و قهرمان‌پروری او تحسین‌برانگیز است. زری از دیدگاهی، رمزی است که بطن آن، کل کشور ایران است و در عین حال، نماینده یک زن اصیل ایرانی، آن هم از نوع شیرازی است. (همان: ۹۷)

زینگو: جاسوس کهنه کار انگلیسی که هفده سال تمام، مأمور فروش چرخ خیاطی بوده‌است و اکنون در دوران جنگ لباس نظامی پوشیده‌است.

عزت الدوله: «پیرزن اشرافی، بسیار کینه‌توز و پرمدها و مزدور بیگانه و «رمزی است از زاهدی، پس از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ و تصدی ریاست دولت مصدق.» (همان: ۹۷)

ابوالقاسم خان: برادر یوسف که با بیگانه ساخت و پاخت دارد و می‌خواهد وکیل بشود.

در سطح شخصیت پردازی، می‌بینیم که دانشور تلاش کرده‌است که از یک شخصیت انقلابی و میهن پرست، به عنوان شخصیت محوری رمانش استفاده کند. در حقیقت، دانشور در رمانش به یک زن، نقش محوری داده‌است و در همان ابتدای داستان تمام شخصیت‌های داستان خود را معرفی می‌کند. در رمان او در کنار شخصیت‌های مزدور، شخصیت‌هایی انقلابی وجود دارند که در مقابل بیگانه می‌ایستند و باعث بیداری مردم و شعله‌ور شدن روحیه ملی آنها می‌شوند. قهرمان بزرگ رمان، یوسف خان است و همان‌طور که گفتیم، او رمزی است از یکی از قهرمانان تاریخ و اسطوره فرهنگ ایرانی و حتی بشری که فدای سعادت قومی و ملی می‌شود در حقیقت، یوسف-خان در این رمان، نمودی از شخصیت پیرمرد (مصدق) در رمان سباق المسافات الطویله است اما زری، نماینده یک زن اصیل و نجیب ایرانی است که در برابر استعمار و زورگویی می‌ایستد و در مقابل او، عزت‌الدوله و ابوالقاسم خان، هر دو مزدور بیگانگان هستند و در راستای اهداف نیروهای بیگانه گام برمی‌دارند.

۲-۶- شخصیت‌های رمان سباق المسافات الطویله

پیتر مک‌دونالد: قهرمان اصلی این رمان، پیتر است. وی عضو دستگاه اطلاعاتی و جاسوسی انگلیس است. پیتر مسئول یک ماموریت مهم و دقیق در شرق، یعنی ایران، است و از طریق همکاری با برخی از مزدوران ایرانی که با دستگاه‌های اطلاعاتی انگلیس همکاری می‌کنند و از طریق صدور بیانیه‌های تردیدبرانگیز، تا سیس سازمان‌های وهمی و ترورهای سیاسی، به دنبال جای پای برای انگلیس است اما در نهایت، تلاش‌های پیتر بی‌نتیجه می‌ماند زیرا آمریکایی‌ها می‌توانند نفوذ خود را در ایران گسترش دهند و بر اوضاع مسلط شوند.

پیرمرد: نخست‌وزیر ایران، دکتر محمد مصدق، که در رمان با نام پیرمرد به او اشاره شده‌است و دشمنانی دارد، مثل شاه، آمریکایی‌ها و انگلیسی‌ها. نخست‌وزیر، صنعت نفت را ملی کرده و به‌واسطه آن منافع انگلیسی‌ها را در معرض خطر جدی قرار داده‌است. وی سر سخنانه در مقابل

بیگانگان مقاومت می‌کند اما طولی نمی‌کشد که به دلیل فشارها و توطئه‌های داخلی و خارجی دستگیر، زندانی می‌شود و در نهایت، دولت ملی سقوط می‌کند.

عباس: نمونه شخصیت غربت‌گزیده‌ای است که در مسیری برخلاف جریان انقلاب و استقلال گام برمی‌دارد و ترجیح می‌دهد که دائماً سرسپرده و ذلیل باشد و به انگلیسی‌ها خدمت کند.

میرزا محمد: مردی بلندقد، تنومند و ورزشکار است. وی افسر اطلاعات در ارتش و مهره اصلی استعمار است و نقش مهمی در موفقیت‌های استعمار دارد.

اشرف آیت‌الله: مهندس است و به بیگانگان خدمت می‌کند و به سه زبان انگلیسی، فرانسوی و اسپانیایی مسلط است و اطلاعات گسترده‌ای در مورد مسائل قانونی و حقوقی دارد.

شیرین: به ظاهر زنی جوان و دارای تمام اوصاف زیبایی و عشوه‌گری است، همسر عباس است و به همراه شوهرش، به بیگانگان خدمت می‌کند. با وجود داشتن همسر، چندان پای‌بند روابط خانوادگی نیست و به سرعت به معشوق پیتز تبدیل می‌شود.

در سطح شخصیت‌پردازی می‌بینیم که منیف، موضوع جاسوسی و مزدوران وطن‌فروش را برجسته کرده و برای شخصیت اصلی رمانش، یک جاسوس و دیپلمات انگلیسی را برگزیده است. پیتز نماد استعمار غرب است و با شخصیت زینگر در رمان سووشون، همخوانی دارد.

۲-۲- زاویه دید در رمان سووشون

دانشور در سووشون از دو زاویه دید استفاده کرده است. بیشتر صحنه‌های رمان با زاویه دید سوم شخص (دانا‌ی کل) محدود به ذهن زری روایت می‌شود.

زری، ناظری است که داستان از دیدگاه او روایت می‌شود. وقایع به ترتیب توالی زمانی نقل می‌شود و هر یک، بر اساس زمینه‌های قبلی کامل می‌شوند؛ بنابراین، زمان سیر مشخصی دارد و تحول اجتماعی در مسیر زمان، موجب دگرگونی شخصیت‌ها می‌شود. در مسیر داستان، تک‌گویی‌های شخصیت‌های دیگر برای ادامه منطقی داستان و پیشبرد درون‌مایه آن، تعارض با حاکمیت بیگانه و شاه و ربط حوادث به یکدیگر به کار گرفته می‌شود. (مهرور، ۱۳۸۰: ۱۴۵)

در سه فصل از سووشون، چرخش زاویه دید به اول شخص را داریم که به شیوه تک‌گویی است و فصل بیست و یکم، به سیلان ذهن زری اختصاص دارد؛ بنابراین، دانشور از یک سو، زاویه دید دانای کل نامحدود را که برای روایت‌گری و نقل تاریخ مناسب است، انتخاب کرده و از سوی دیگر، برای کشف انگیزه‌های درونی و کنش آدم‌ها در برابر حوادث بیرونی، شیوه تک‌گویی را برگزیده است.

۲-۸- زاویه دید در رمان سَبَاقُ الْمَسَافَاتِ الطَّوِيلَةِ

عبدالرحمن منیف در این رمان، از دو زاویه دید استفاده کرده است. بیشتر صحنه‌های داستان از زاویه دید دانای کل محدود به ذهن پیتر، روایت می‌شود و در بخش دوم روایت، در فصل پنجم ص ۱۲۹ تا ص ۱۴۶، داستان به شیوه مونولوگ داخلی از زبان پیتر روایت می‌شود. در حقیقت، منیف نیز همانند دانشور با زاویه دید دانای کل و نیز زاویه دید اول شخص ناظر، به تحلیل روانی شخصیت‌های داستان و به خصوص شخصیت اول رمانش، می‌پردازد و سعی دارد گوشه‌ای از تاریخ استعمارزده کشوری را به تصویر بکشد که می‌تواند نمونه‌ای از هر یک از کشورهای خاورمیانه باشد.

روایتگر در هر دو رمان، به درون و بیرون شخصیت‌ها، بویژه زری و پیتر، احاطه دارد و هر وقت بخواهد، آگاهی خود را در اختیار خواننده قرار می‌دهد و مخاطب را در جریان احساسات و تفکرات اشخاص رمان قرار می‌دهد. ابزار برقراری چنین رابطه‌ای، استفاده از افعال با صیغه متکلم مانند آری، آرید، أعرف، أقول و... (فکر می‌کنم، معتقدم، می‌گویم و...) با بسامد بالاست.

۲-۹- سبک در رمان سووشون

سبک در رمان، به ویژگی‌هایی مانند شیوه توصیف، نوع متن، سخن گفتن به اشاره و کنایه در زمینه واقعیت‌های اجتماعی و تاریخی و نیز بهره‌گیری از صور خیال گفته می‌شود. متن کتاب ساده، محکم و سرشار از کشش و شیوایی است. شاخصه بارز سبک سووشون، این است که

حوادث در آن، گزارش گونه و بدون دخالت مستقیم نویسنده، روایت شده‌است. در این رمان، برخی از واقعیت‌های اجتماعی و تاریخی، همچون بازار سیاه، فقر، اعتیاد، بیماری، خیانت، دلالی و جاسوسی برخی دولت‌مردان برای بیگانه، قاچاق و.. به تصویر کشیده شده‌است و این شیوه نگارش، به رمان سووشون، جنبه نیرومند واقع‌گرایانه بخشیده‌است. از سوی دیگر، در رمان، نگرش و بینش ادبی نهفته‌است و از صور خیال به گونه بلاغی و از استعاره، تشخیص، تشبیه و کنایه بهره برده‌است و تشبیهات آن، ساده و زیبا هستند: «انگار همیشه یک قطره اشک توی چشم‌های یوسف نهفته بود؛ مثل دو تا زمرد مرطوب، عین زمرد گوشواره‌هایش.» (دانشور، ۱۳۴۸: ۱۴۹)

از جهت توصیف، غنی است و دقت مشاهده در آن بارها به شیوه‌ای عالی بیان شده‌است و این توصیف فقط وصف برون نیست بلکه درون شخصیت‌های واقعی و اندیشه‌های آنها نیز به دقت مطرح گردیده‌است: «نقره قلمکار را کنار زد. دو تا لنگه در را به هم چسبانیده بودند. دور تا دور سفره، اسفند با گل و بته و نقش لیلی و معجون قرارداداشت. در وسط نان برشته به رنگ گل، خط روی نان با خشخاش پر شده بود.» (رنجبر، ۱۳۹۰: ۵۱)

سبک گزارش‌گونگی و واقعیت‌مداری دانشور در این رمان و استفاده از تکنیک‌هایی مثل فلاش‌بک، جریان سیال ذهن، خاطرات و روایه‌های بیدار و.. نیز در خدمت ویژگی تاریخ‌مداری رمان قرار می‌گیرد. در همین راستا و برای فاصله گرفتن از نثر روایی و نقل تاریخ که ممکن است یکنواخت و خسته‌کننده باشد، از تکنیک تجرید و اشاره به واقعیت نیز بهره برده‌است.

۲-۹-۱- تجرید

تجرید، سبکی است که دانشور برای جلوگیری از مستقیم‌گویی، از آن استفاده کرده‌است: «دانشور به تصریح گفته‌است که قتل یوسف، رمزی از سقوط مصدق و هدف رمان، بازگویی کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ است. روز مرگ یوسف، ابوالقاسم خان می‌پرسد پسان فردا چه روزی می‌شود؟ و صدای خسرو ۳۱ مرداد (دانشور، ۱۳۴۸: ۲۶۲)؛ بنابراین، در لایه رمزی، خلاصه رمان این است که مقارن جنگ جهانی دوم، اختیارات امور ایران در دست اجنبی است و تنها مانع راه

بیگانگان، مصدق، از میان برداشته می‌شود و مردم نمی‌توانند کاری‌ازپیش‌بیرند و کشور به دست سرسپردگان و بیگانگان می‌افتد؛ در نتیجه، امکانات مملکت که باید به مصرف عمومی برسد، برای برآوردن نیازهای بیگانگان به کار گرفته می‌شود.» (رنجبر، ۱۳۹۱: ۹۶)

«فصل آخر رمان سووشون، توصیف تشییع جنازه یوسف است. این وصف، یکی از زیباترین وصف‌های حرکت مردم است که به تظاهرات ضد استعماری تبدیل می‌شود. نیروهای امنیتی با مردم درگیر می‌شوند و مردم پراکنده می‌شوند و جنازه یوسف، شبانه به خاک سپرده می‌شود و چندین نامه تسلیت به خانه یوسف می‌رسد و رمان با تسلیت مک‌ماهون پایان می‌یابد: «گریه نکن خواهرم، در خانه‌ات درختی خواهد رویید و درخت‌هایی در شهرت و بسیار درختان در سرزمینت و درخت‌ها از باد خواهند پرسید: در راه که می‌آمدی سحر را ندیدی» در این پیام، درخت (عنصر مادینه) با باد آسمان (عنصر نرینه)، در جلوه‌ای تمثیلی به هم پیوند یافته‌اند تا به زنی خشونت‌دیده فرصت دهند که در پیکره آغشته به خون یوسف، سیاوشی را بازجوید و به مرد آرمانی خویش ببالد که از کشته‌اش، درختی می‌روید و درختانی که آورندگان سحر (آگاهی و نور) به میهن خواهند بود. تمثیل و نماد به کار گرفته می‌شوند تا سووشون در کلیت خود سبکی آرمان‌گرایانه و شاعرانه بیابد. دانشور خود درباره سووشون می‌گوید: در سطح رمان، اشاره‌ای مرثیه‌وار به جلال و پیش‌بینی مرگش است اما در ژرفنای زاری بر سوگ سیاوش، زاری بر ملت ایران است. در سووشون به ایهام بر داغ‌های مردم ایران گریسته‌ام اما امید هم داده‌ام. (مهرور، ۱۳۸۰: ۱۳۹-۱۳۸)

۲-۹-۲- اشاره به واقعیت

این مسئله در بسیاری از جزئیاتی که مربوط به توصیف کلی شهر، نانوائی، زندان، تیمارستان، مریض‌خانه، مدرسه انگلیسی، روابط اجتماعی، طبیعت، اخلاق، ارزش‌ها، بازارها و محله‌های شهری و روستایی است، تجلی می‌یابد؛ به عنوان مثال، در فصل دهم، زری در اجتماع حضور دارد. شهر را تیفوس، ناامنی و فحشا فراگرفته‌است. زری به دیوانه‌خانه و زندان می‌رود. بدبختی‌ها را می‌بیند و بسیار اندوهگین می‌شود؛ یکی از دیوانه‌ها به نام علی، واقعیات روز را

چنین بیان می‌کند: «حملهٔ گازانبری، مساوی است با تیفوس + قحطی + تقلب در امتحان، دیوانه‌های جهان متحد شوید.» (دانشور، ۱۳۴۸: ۱۰۴)

۲-۱۰- سبک رمان سباق المسافات الطویله

در این رمان، برخی از واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی، همچون فقر، روابط اجتماعی شرقی‌ها، آشوب‌های داخلی، ترورهای سیاسی و.. به تصویر کشیده شده‌است و این شیوهٔ نگارش، به رمان سباق المسافات الطویله، جنبهٔ نیرومند واقع‌گرایانه بخشیده‌است.

یکی از ویژگی‌های سبکی این داستان، پرگویی و توصیف احساسات است. در این رمان، کلمات و جملات چیزی جز توصیف حالت روانی شخصیت‌ها در یک زمان معین نیست. به طوری که در رمان، حادثه یا رشته‌ای وجود ندارد که به یک مسئلهٔ معین یا به مسئلهٔ مهم و خطیری که سخنان و برخی از اعمال شخصیت‌ها بر گرد آن می‌چرخد، برسد. نویسنده در توصیف جزئیات بسیار دقیق است و در وصف احساسات شخصیت‌ها در ملاقات‌های اولیه‌شان با یکدیگر مبالغه می‌کند. (مومنه بشیر، ۱۹۹۴: ۳۹۵)

منیف در این رمان نیز از تکنیک‌هایی مثل فلاش بک، جریان سیال ذهن، خاطرات و رویاهای بیدار و.. استفاده کرده‌است و بدون شک، این تکنیک‌ها بر زیبایی و ادبی بودن رمان تأکید می‌کند اما مسئله‌ای که تأثیری مستقیم و مؤثر در ادبی بودن این رمان دارد، تجرید و اشاره به واقعیت است. این توانایی، در رمان‌های قبلی منیف تجلی یافته‌است و تجلی آن در این رمان بیشتر است. شاید علت آن، به ماهیت موضوع تاریخی این رمان باز می‌گردد.

۲-۱۰-۱- تجرید

منیف نیز در رمانش برای جلوگیری از مستقیم‌گویی، از سبک تجرید استفاده کرده‌است: در این رمان، زبان دارای ویژگی تجرید است، چرا که زبان، بیانگر هیچ محیط یا نقطه‌ای از نقاط مشرق نیست. به خصوص گفت‌وگویی که بین اشخاص شرقی و انگلیسی و آمریکایی صورت می‌گیرد، به انگلیسی است؛ به همین دلیل، منیف تأکید دارد که به خواننده القا کند که گفت‌وگوها به انگلیسی صورت می‌گیرد و به عربی ترجمه می‌شود. از دیگر عناصر داستان‌نویسی، حوادثی است

که فقط به آن اشاره شده است، بدون اینکه به صورت مشخص بیان شود؛ به همین دلیل، فضا و مکان و نیز اسم طرف‌های درگیر و عوامل آن، به صورت مستقیم ذکر نشده است؛ به عنوان مثال، نخست وزیر ایران، محمد مصدق، با نام پیرمرد ذکر شده است و به شوروی، با نام «دیگران» اشاره شده است و نفت که علت درگیری و دخالت خارجی است، به صورت صریح فقط یک بار در رمان ذکر شده است. (بوشعیر، ۲۰۱۰: ۳۸)

۲-۱۰-۲- اشاره به واقعیت

در این رمان از زبان پیتر مک‌دونالد، به برخی از واقعیت‌های موجود در جوامع شرقی، همچون تقلید، عقب‌ماندگی، نبود نظافت، بی‌نظمی، زندگی در رویاهای گذشته، مخفی‌کاری و... اشاره شده است. از سوی دیگر، در بسیاری از جزئیاتی که مربوط به توصیف کلی شرق، روابط اجتماعی و مزاج ساکنان آن، ارزش‌ها، بازارها و محله‌های شهری و روستایی است، از این تکنیک استفاده شده است و به صورتی ملموس، برخی از واقعیت‌های موجود در شرق به تصویر کشیده شده است. (ن.ک: منیف، ۱۹۹۰: ۳۳۷) به این ترتیب، منیف از چشم پیتر به شرق نگاه می‌کند. پیتری که فقط به دنبال تحقق اهداف سیاسی خودش نیست بلکه به ثبت دیده‌ها و مشاهداتش در شرق می‌پردازد؛ گویی که او خاورشناسی است که به ثبت خاطرات خودش می‌پردازد و فقط جاسوس نیست.

علاوه بر این، منیف در این رمان، از تکنیک جدیدی استفاده کرده است که با تکنیک آثار سابقش متفاوت است زیرا منیف در دیگر رمان‌هایش، حالت هماهنگی نداشتن فرد با جامعه‌اش را از طریق یک شخصیت محوری که اهل همان جامعه است و در آن جامعه زندگی می‌کند، به تصویر می‌کشد اما در رمان سباق‌المسافات الطویله، منیف دیدگاه یک خارجی را نسبت به این جامعه و این ارتباط، به تصویر می‌کشد؛ به عبارت دیگر، از نگاه یک فرد غربی به شرق می‌نگرد و آن را توصیف می‌کند. (ن.ک: شاکر، ۱۴۰۵: ۱۵۶)

۲-۱۱- درون‌مایه رمان سووشون

درون‌مایه سووشون، یک مفهوم ضد‌استعماری و ضد‌اشغالگری است که با استفاده از تکنیک‌های تمثیل، اسطوره و حماسه، به روایت داستان می‌پردازد و از جوهر شعر، عشق، جهان‌بینی و سیاست کمک می‌گیرد و با استفاده از عنصر عزاداری شیعی، سعی می‌کند که همراه با بزرگ‌ترین اسطوره‌های حاصل‌خیزی و برکت‌آفرینی امید بیافریند. در این رمان، نقش استعمار و به‌خصوص انگلیس، بسیار بارز و تأثیرگذار است. نماد صنعت غرب و نماینده آن در این رمان، چرخ خیاطی سینگر و سرجنت زینگر است. به دنبال صنعت، اشغال نظامی روی می‌دهد و سیاست، فرهنگ، قوای نظامی و بیمارستان‌ها به دست نیروهای اجنبی می‌افتد و استقلال کشور در معرض خطر جدی قرار می‌گیرد؛ دولت مردان حکومتی، به بیگانگان خدمت می‌کنند و در صدد جلب رضایت نمایندگان کشورهای بیگانه هستند؛ ارزش‌های جامعه پامال می‌شود و مردم در مقابل جباران کرنش می‌کنند اما حضور یوسف و کشته شدن وی در این رمان، مردم را بیدار می‌کند و آنها را به حرکت و مقابله در برابر استعمار وامی‌دارد.

درحقیقت، «درون‌مایه سووشون، ایستادگی در برابر خواسته‌های ناروای زورمندان و بیگانگان (انگلیسی‌ها) در او ضاع و احوالی غیرعادی و نابه‌سامان است. مردی در برابر زور و قلدری مقاومت می‌کند و در نهایت، جان خود را به خاطر این ایستادگی و انعطاف‌ناپذیری از دست می‌دهد.» (تسلیمی، ۱۳۸۳: ۱۰۷)

۲-۱۱-۱- جنبه تاریخی رمان سووشون

رمان سووشون بر زمینه بخشی از تاریخ معاصر ایران و به‌خصوص کشمکش دول بیگانه با مصدق و مسئله استقلال ایران، نقش بسته است. بعد تاریخی آن با جنبه‌های حماسی و فلسفی اش هم مرز است؛ حماسی از این بابت که قهرمان آن، مانند قهرمانان حماسه‌ها، تک‌سوار میدان شجاعت و شهامت اخلاقی و اجتماعی است و فلسفی از این بابت که نویسنده قصد دارد بگوید که زندگی

تکرار می‌شود و تاریخ تکرار می‌شود. یحیی تعمیددهنده و امام حسین (ع) سرنوشت مشابه دارند و سیاوش و یوسف، قهرمان این رمان هم همین‌طور. (رنجبر، ۱۳۹۰: ۵۱)

«نویسنده به تحولات منطقه فارس در سال‌های جنگ جهانی دوم و وقایع پس از به‌قدرت رسیدن محمدرضا شاه می‌پردازد. حوادث داستان، در نیمه اول ۱۳۲۲ در شیراز اتفاق می‌افتد اما به گفته دانشور، رمزگونه به سقوط دولت مصدق در ۲۸ مرداد ۳۲ نیز اشاره می‌کند.» (دهقانیان و مریدی، ۱۳۹۱: ۶۶) در این رمان به برخی از حوادث تاریخی دیگر نیز اشاره شده است؛ از جمله این حوادث می‌توان به کشف حجاب اشاره کرد: «در شهر، اولین زنی که چادر آبی کلوش سر کرد و به قول خودش، کفن سیاه را کنار گذاشت، او (خانم فتوحی) بود و هنوز کشف حجاب رسماً اعلام نشده بود که او چادر کلوش را هم مرخص کرد.» (دانشور، ۱۳۴۸: ۱۰۹) و در جایی دیگر از رمان، دانشور به جنگ بین نیروهای انگلیس و آلمان و حضور این نیروها در کشور اشاره می‌کند. (ن.ک: همان: ۳۸)

۲-۱۲- درون مایه رمان سباق المسافات الطویله

درون مایه سباق المسافات الطویله، برخلاف رمان‌های دیگر منیف که به تجربه‌های شخصی، عاطفی یا اجتماعی، سیاسی و یا فرهنگی و فکری می‌پردازد، به موضوع فساد سیاسی موجود در کشورهای شرقی پرداخته است و بی‌آنکه اشاره مستقیمی به کشوری خاص داشته باشد، تلاش کرده تا رمان او نماد فساد سیاسی و فضای استعمارزده کشورهای خاورمیانه باشد. این رمان درگیری نیروهای امپریالیستی را بر سر نفوذ در کشورهای منطقه خاورمیانه، با هدف سیطره بر ثروت‌های نفتی این دولت‌ها به تصویر می‌کشد و بر روش‌های غیرقانونی و غیراخلاقی انگلیسی‌ها و آمریکایی‌ها در درگیری و مبارزاتشان برای سیطره بر منابع نفتی خاورمیانه تأکید می‌کند. منیف در این رمان، پیترو مک‌دونالد را نماد زیاده‌خواهی و سلطه‌طلبی انگلیسی‌ها قرار داده است.

همچنین این رمان، به دوگانگی بین شرق و غرب اشاره می‌کند. این دوگانگی در سخنان پیتز تجلی می‌یابد؛ آنجا که می‌گوید: این شرق لعنتی، مرا تحریک می‌کند؛ می‌خواهم که بروم (منیف، ۱۹۹۰: ۲۱) اما نگاه کنید چقدر بیروت با لندن فرق دارد. (همان: ۷۷). نمی‌توان به راحتی این شرقی‌ها را فهمید؛ به همان اندازه که ساده‌اند، به همان اندازه مبهم و پیچیده‌اند. (همان: ۱۱۸) و «این شرقی‌ها حتی خدا را هم نمی‌شناختند، همه رفتارشان عجیب است، نمی‌دانند چه می‌خواهند و دوست را از دشمن تشخیص نمی‌دهند. (همان: ۱۰۲)

۲-۱۲-۱- جنبه تاریخی رمان سباق المسافات الطویله

درباره ویژگی‌های تاریخی و روایت رخداد‌های واقعی در رمان سباق المسافات الطویله و روایت وی از گوشه‌ای از تاریخ معاصر، باید به دو موضوع اشاره کرد:

تاریخ مکتوب:

منیف در این رمان، یک دوره تاریخی بسیار آشفته و پرتنش در ایران، یعنی دوره نخست‌وزیری محمد مصدق را به تصویر کشیده است. مصدق، قرارداد ۱۹۰۱ با بریتانیا را لغو کرد و ملی شدن صنعت نفت را اعلام کرد. این مسئله، منجر به ایجاد تنش در روابط بین دو کشور و اختلاف با شاه شد. به طوری که شاه، ژنرال زاهدی را به عنوان نخست‌وزیر جدید انتخاب کرد و به همراه خانواده‌اش، به اروپا رفت. درگیری‌های زیادی بین احزاب داخلی در کشور صورت گرفت. این درگیری‌ها از سوی نیروهای امپریالیستی سازماندهی می‌شد و در نهایت، دولت مصدق سقوط کرد و شاه به ایران بازگشت. عبدالرحمن منیف صراحتاً اعلام می‌کند که در نوشتن این رمان، از منابع موثق تاریخی مربوط به این دوره پرتنش در تاریخ معاصر ایران استفاده کرده است. وی در این باره می‌گوید: رمان سباق المسافات الطویله، تنها رمانی است که بیشتر از دیگر رمان‌ها بر تاریخ، اسناد و مدارک تکیه کرده است و هرگز یک داستان روایی محسوب نمی‌شود. هنگامی که این رمان را نوشتم، در ذهنم به صورت کامل، تصویر معینی که می‌خواستم آن را ثبت کنم، نقش بسته بود و این تصویر، همان تصویر ایران در دوره مصدق بود که در نتیجه مطالعه و بررسی به وجود آمد. در نوشتن برخی از وقایع این رمان، بر اسناد و مدارکی از داخل ایران استناد ورزیدم. دوستم، حسین جمیل، که سفیر عراق در ایران

بود، مرا از تمام مکاتبات و اسناد و مدارکی که در سفارت عراق در ایران وجود داشت، آگاه کرد. این اسناد، مربوط به دهه ۵۰ این قرن، به خصوص دوره روی کار آمدن و سقوط مصدق، حوادث این دوره، مثل تشکیل دولت ملی، فرار شاه به خارج از کشور، عقب‌نشینی انگلیس، نفوذ آمریکایی‌ها در ایران، رقابت این نیروها، توطئه‌ها، مانورهای نظامی نیروهای رقیب، شکست‌ها، پیروزی‌ها و تحولاتی که منجر به بازگشت شاه و شکست انگلیس و انحلال جنبش ملی شد، بود. (بوشعیر، ۲۰۱۰: ۳۴)

ادبیات خاورشناسی

از آنجا که رمان سباق المسافات الطویله از زبان یک فرد خارجی روایت می‌شود، موضوع خاورشناسی، در این رمان پررنگ می‌گردد. منیف در این رمان، برخی از سخنان و دیدگاه‌های لورنس، جهانگرد مشهور انگلیسی، را انتخاب و هر بخش از رمانش را با سخنان لورنس آغاز کرده‌است. همچنان که بخش دوم کتاب، با این پاراگراف طولانی آغاز شده‌است:

«هنگامی که لباس شرقی را پوشیدی، به معنی کامل کلمه، شرقی باش. تمام رفتارهای انگلیسی را کنار بگذار و به صورت کامل پایبند عادات و سنت‌های شرقی باش. اروپایی از این طریق می‌تواند بر شرقی‌ها سیطره یابد.» (منیف، ۱۹۹۰: ۹۴)

عبدالرحمن منیف با آوردن چنین سخنانی، به دنبال بسیاری از اهداف فکری و زیبایی‌شناسی بوده‌است و در رأس این اهداف، می‌توان به تعیین ماهیت دیدگاه خاورشناسی و تحولات آن و تعیین شاخصه‌های تصویر شرق در اذهان جهانگردان اروپایی از طریق نوشته‌ها یا ادبیاتشان اشاره نمود. این سخنان گزیده، به رمان جنبه موضوعی و واقع‌گرایانه بخشیده‌است. علاوه بر این، ماده خاورشناسی سهم بسزایی در دادن روح زندگی به این رمان داشته است و تا حد زیادی این رمان را واقعی و قانع‌کننده قرار داده‌است. (بوشعیر، ۲۰۱۰: ۳۵)

۲-۱۳- تطبیق دو رمان

در مقام مقایسه، سووشون اثری است واقع‌گرایانه با ساختاری محکم، برخوردار از ویژگی‌های یک رمان کامل. دانشور در این رمان، موفق به کشف انگیزه‌های درونی واکنش آدم‌ها در برابر حوادث بیرونی شده و تاریخ یک دوره مشخص از زندگی سیاسی ایران را

داستانی نموده‌است. رمان سباق المسافات الطویله نیز اثری است واقع‌گرایانه با ساختاری محکم. منیف در این رمان، درگیری نیروهای امپریالیستی بر سر نفوذ در کشورهای منطقه با هدف سیطره بر ثروت‌های نفتی این دولت‌ها را به تصویر می‌کشد. در حقیقت، فکر اصلی در هر دو رمان، پرداختن به انسان مبارز است و به همین دلیل، در دو داستان، شاهد درگیری یوسف، قهرمان سووشون، و پیرمرد، قهرمان سباق المسافات الطویله، با آدم‌های خودفروخته‌ایم.

در زمینه ساختار، پیرنگ در هر دو رمان، از اصول پیرنگ رئالیستی تبعیت می‌کند. دانشور در رمان خود، تاریخ یک دوره مشخص از زندگی سیاسی ایران را داستانی نموده‌است و به تحولات منطقه فارس در سال‌های جنگ جهانی دوم و وقایع پس از به قدرت رسیدن محمدرضا شاه می‌پردازد. حوادث داستان، در نیمه اول سال ۱۳۲۲ و در شیراز اتفاق می‌افتد اما به گفته دانشور، رمزگونه به سقوط دولت مصدق در ۲۸ مرداد ۳۲ نیز اشاره می‌کند. عبدالرحمن منیف نیز در این رمان، یک دوره تاریخی بسیار آشفته و پرتنش در ایران، یعنی دوره نخست‌وزیری دکتر محمد مصدق را به تصویر می‌کشد و بر درگیری نیروهای امپریالیستی بر سر نفوذ در کشورهای منطقه، با هدف سیطره بر ثروت‌های نفتی این دولت‌ها تأکید می‌کند.

در سطح شخصیت‌پردازی، می‌بینیم که در هر دو رمان، شخصیت‌های اصلی و فرعی متناسب با پیرنگ و درون‌مایه پرداخته شده‌اند. نوع نگاه منیف به قصه، او را به گزینش یک جاسوس و دیپلمات انگلیسی برای شخصیت مرکزی رمانش واداشته‌است و در کنار این شخصیت اصلی، می‌بینیم که به جز شخصیت پیرمرد (دکتر مصدق) دیگر شخصیت‌ها نیز مزدورانی هستند که با بیگانگان ساخت و پاخت دارند، به طوری که این مسئله، تأسف خواننده را برمی‌انگیزد. در مقابل، دانشور تلاش کرده‌است که از یک شخصیت انقلابی و میهن‌پرست به عنوان شخصیت محوری رمانش استفاده کند. در حقیقت، دانشور در رمانش، به یک زن، نقش محوری داده‌است و در همان ابتدای داستان، تمام شخصیت‌های داستان خود را معرفی می‌کند. در رمان سووشون در کنار شخصیت‌های مزدور، شخصیت‌هایی انقلابی وجود دارند که در

مقابل بیگانه می ایستند و باعث بیداری مردم و شعله‌ور شدن روحیه ملی آنها می شوند. قهرمان بزرگ رمان سووشون، یوسف‌خان است و همان‌طور که گفتیم، او رمزی است از یکی از قهرمانان تاریخ و اسطوره فرهنگ ایرانی و حتی بشری که فدای سعادت قومی و ملی می شود اما مصدق و جلال آل احمد، مورد نظر نویسنده بوده‌اند. در حقیقت، یوسف‌خان در این رمان، نمودی از شخصیت پیرمرد (مصدق) در رمان سباق المسافات الطویله است اما شخصیت محوری رمان سباق المسافات الطویله، پیتر مک‌دونالد، جاسوس و دیپلمات انگلیسی است. وی نماد استعمار غرب است و با شخصیت زینگر در رمان سووشون، هم‌خوانی دارد. زری، یک زن اصیل و نجیب ایرانی است که در برابر استعمار و زورگویی می ایستد و در مقابل او، شیرین در رمان سباق المسافات الطویله، یک زن مزدور ایرانی است که به بیگانگان خدمت می کند. عزت‌الدوله و ابوالقاسم‌خان در رمان سووشون، هر دو مزدور بیگانگان هستند و در راستای اهداف نیروهای بیگانه گام برمی دارند. در کنار این شخصیت‌ها، شخصیت‌های عباس، میرزا محمد و اشرف آیت‌الله، هر سه مزدور و جاسوس بیگانه هستند که در مسیری برخلاف جریان انقلاب و استقلال وطن گام بر می دارند.

دانشور با زاویه دید دانای کل نامحدود و نیز شیوه تک‌گویی، انگیزه‌های درونی و کنش آدم‌ها در برابر حوادث بیرونی شده و تاریخ یک دوره مشخص از زندگی سیاسی ایران را به تصویر کشیده است اما منیف، با زاویه دید دانای کل و نیز زاویه دید اول شخص ناظر، به تحلیل روانی شخصیت‌های داستانش و به‌خصوص شخصیت اول رمانش می پردازد.

دانشور و منیف در رمان‌های خود، از تکنیک‌هایی مثل فلاش‌بک، جریان سیال ذهن، خاطرات و رویاهای بیدار و.. استفاده کرده‌اند و بدون شک، این تکنیک‌ها بر زیبایی و ادبی بودن هر دو رمان افزوده است اما مسئله‌ای که تأثیری مستقیم و مؤثر در ادبی بودن این دو رمان دارد، تجرید و اشاره به واقعیت است که هر دو نویسنده، توانسته‌اند به‌خوبی از این تکنیک استفاده کنند. یکی از شاخصه‌های سبک دو رمان مورد نظر، آن است که در هر دو رمان، به

برخی از رویدادها و واقعیت‌های اجتماعی و تاریخی به اشاره و کنایه بسنده شده‌است. از سوی دیگر، هر دو رمان از نظر توصیف بسیار غنی هستند، با این تفاوت که نثر رمان سووشون، نسبت به نثر رمان سباق المسافات الطویله، شاعرانه‌تر و ادبی‌تر است.

موضوع در هر دو رمان، به مسائل سیاسی و تاریخی بازمی‌گردد. در هر دو رمان، نقش استعمار و به‌خصوص انگلیس، بسیار بارز و تأثیرگذار است. فقر، توطئه نیروهای داخلی و خارجی، حضور استعمارگران، مسئله ملی شدن صنعت نفت و سقوط دولت مصدق و.. از جمله موضوعات مشترک بین دو رمان است اما نوع نگاه نویسندگان به این موضوعات، متفاوت است؛ دانشور با نگاهی انتقادآمیز به این موضوعات می‌پردازد و با وجود شکست‌ها و نامرادی‌ها در بستر تاریخ، پیش‌گویی می‌کند که جهانی آباد و آزاد و رها از زورگویی در انتظار جوامع بشری است چون توده مردم، به‌زودی بیدار می‌شوند و درخت استقلال را با خون خود می‌پرورند و سلطه استعمار و درنده‌خویی را نابود می‌کنند و در عین حال، از شور و شعر و عشق غافل نمی‌شوند. همچنین این رمان، نمونه یک عشق مطلوب را که در میان دو قهرمان این رمان، یوسف و زری، و در متن زندگی زناشویی در جریان است، به نمایش می‌گذارد اما منیف، با نگاهی کنایه‌آمیز با این دسته از مسائل برخورد کرده‌است و طبق دیدگاه یک فرد غربی، شرق را به تصویر کشیده‌است؛ به همین دلیل، موضوع خاورشناسان، در این رمان پررنگ می‌شود و هر فصل رمان، با جمله‌ای از جهانگرد مشهور انگلیسی، لورنس، آغاز می‌شود. منیف در رمانش، به درگیری نیروهای امپریالیستی بر سر چپاول ثروت‌های شرق اشاره می‌کند. همچنان که عنوان رمانش، سباق المسافات الطویله، رمزی است از رقابت دولت‌های غربی برای سیطره و چپاول ثروت‌های منطقه خاورمیانه؛ دولت‌هایی که از مسافت‌هایی طولانی به شرق آمده‌اند و در صدد رسیدن به منافع امپریالیستی خود در شرق هستند؛ در این رقابت، استعمار پیر یعنی بریتانیا، شکست می‌خورد و آمریکا پیروز می‌شود و می‌تواند به سرعت، سلطه خود را بر شرق گسترش دهد.

۳- نتیجه گیری

- دانشور و منیف در رمان‌های خود، یک دوره از تاریخ معاصر کشور ایران را به تصویر کشیده‌اند؛ دانشور به لطف حضور خود در این دوره و منیف با بهره‌گیری از اسناد مکتوب سفارتخانه و اطلاعات شنیداری.

- دانشور و منیف، با زاویه دید دانای کل نامحدود و نیز زاویه دید اول شخص ناظر، به تحلیل روانی شخصیت‌های داستان و به خصوص شخصیت اول می‌پردازند.

- سبک و زمان در هر دو رمان، واقع‌گرایانه و پایبند به اصول رئالیسم است. زمان، خطی و روبه‌جلو است، با این تفاوت که دانشور و منیف، گاه با به‌کاربردن بازگشت ناگهانی به گذشته، این خط سیر ثابت را دست‌خوش تحول کرده‌اند.

- شخصیت‌های اصلی و فرعی، متناسب با پیرنگ و درونمایه پرداخته شده‌اند. نوع نگاه منیف به قصه، او را به گزینش یک جاسوس و دیپلمات انگلیسی برای شخصیت مرکزی رمانش واداشته است و در مقابل، دانشور تلاش کرده است از یک شخصیت انقلابی و میهن‌پرست به عنوان شخصیت محوری رمانش استفاده کند و به یک زن، نقش محوری داده‌است.

- یکی از شاخصه‌های سبک دو رمان مورد نظر، آن است که در هر دو رمان، برای بازگویی برخی از رویدادها و واقعیت‌های اجتماعی و تاریخی، به اشاره و کنایه بسنده شده‌است.

- از میان ویژگی‌های زبانی روایت، توصیف از جایگاه ویژه‌ای در دو رمان برخوردار است. توصیف اشخاص، مکان و زمان و نیز تشبیهاتی که گاه از زبان روایتگر نسبت به مسائل مختلف صورت می‌گیرد، برای رسیدن به اهداف روایی است. توصیف‌های گسترده و قوی، بیش از هر عامل دیگری، باعث تصویرسازی در ذهن مخاطب شده‌است اما نثر رمان دانشور ادبی‌تر و شاعرانه‌تر از نثر رمان منیف است.

- در زمینه محتوا، موضوع در هر دو رمان به مسائل سیاسی و تاریخی بازمی‌گردد. حضور بیگانگان و توطئه‌های آنها در کشور، آشوب داخلی، شیوع فتنه، سرسپردگی ارکان دولت، غفلت

توده مردم، مقاومت و.. از جمله موضوعاتی است که در این دو رمان به صورت آشکار تجلی یافته است.

یادداشت‌ها

۱- در این مکتب، برخلاف مکتب فرانسه، به روابط میان ادبیات مختلف بر مبنای اصل تأثیر و تأثر توجهی نمی‌شود. آنچه در این مکتب اصالت دارد، اصل تشابه و همانندی است.

فهرست منابع:

- کتاب‌ها

- ۱- تسلیمی، علی. (۱۳۸۳). **گزاره‌هایی در ادبیات معاصر ایران**. تهران: اختران.
- ۲- دانشور، سیمین. (۱۳۵۳). **سووشون**. تهران: خوارزمی.
- ۳- دریدی، عبدالجبار و رشدی، محمد. (۲۰۱۰). **النص الموازی فی أعمال عبدالرحمن منیف**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه النجاح الوطنية نابلس.
- ۴- منیف، عبدالرحمن. (۱۹۹۰). **سباق المسافات الطویله**. بیروت: المؤسسة العربیة للدراسات و النشر.
- ۵- مهرور، زکریا. (۱۳۸۰). **بررسی داستان امروز از دیدگاه سبک و ساختار**. تهران: تیرگان.
- ۶- میرصادقی، جمال. (۱۳۸۲). «*داستان نویسان معاصر ایران*»، تهران: نشر اشاره.
- ۷- میرصادقی، میمنت. (۱۳۷۹). **رمان‌های معاصر فارسی**. تهران: نیلوفر.

- مقاله‌ها:

- ۱- بوشعیر، رشید. (۲۰۰۱). «مسئله‌التاریخ فی روایة سباق المسافات الطویله». مجلة الاعداد. شماره ۳۸، صص ۳۱-۴۰.

- ۲- دهقانیان، جواد و مریدی، زینب. (۱۳۹۱). «بررسی مفهوم مرگ و زندگی در رمان سووشون بر اساس نشانه شناسی رنگ سیاه». مجله ادبیات پارسی معاصر. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. سال دوم، شماره ۳، صص ۶۵-۸۸.
- ۳- رنجبر، ابراهیم. (۱۳۹۱). «جنبه های نمادین رمان سووشون». متون ادبی دانشگاه اصفهان. سال چهارم، شماره ۶، صص ۹۳-۱۰۶.
- ۴- ----- . (۱۳۹۰). «تحلیل رمان سووشون از منظر حماسی». زبان و ادبیات فارسی. شماره ۷۰، صص ۳۷-۶۲.
- ۵- عبدالحمید، شاکر. (۱۴۰۵). «عالم عبدالرحمن منیف الروائی». ادبیات و زبان ها. شماره ۱، صص ۱۶۱-۱۵۲.
- ۶- العوف، بشیر مؤمنه. (۱۹۹۴). «قراءة فی أعمال عبدالرحمن منیف الادبیة»، المشرق. سال ۶۸، صص ۳۸۹-۴۲۰.